

Dr hab. Wojciech Łukasz Dragan
Interdyscyplinarne Centrum Genetyki Zachowania, Katedra Psychologii Różnic
Indywidualnych, Wydział Psychologii,
Uniwersytet Warszawski

Ocena

pracy doktorskiej Pani mgr Kamili Zapałowicz na temat *Rola wieku oraz czynników psychospołecznych w kształtowaniu się chronotypu dzieci i młodzieży*
(przygotowanej pod kierunkiem dr. hab. Konrada Jankowskiego)

Przedmiotem badań opisanych w przedstawionej mi do recenzji rozprawie doktorskiej była próba określenia zakresu związku wieku oraz czynników psychospołecznych z chronotypem dzieci i młodzieży. W celu weryfikacji postawionych w związku z tematem pracy hipotez oraz pytań badawczych Autorka przeprowadziła cztery niezależne badania, w których do pomiaru chronotypu wykorzystwała Kwestionariusz Rytmu Aktywności Dobowej oraz Skalę Ranności. Łącznie, próba osób badanych liczyła blisko dwa tysiące dzieci w różnym wieku. Co więcej, w jednym z badań brała udział grupa rodziców.

Problematyka zróżnicowania indywidualnego w zakresie preferencji okołodobowych jest w ostatnich latach przedmiotem wielu intensywnych analiz. Co ciekawe, badania te skupione są przede wszystkim na populacji osób dorosłych oraz identyfikowaniu biologicznych korelatów ranności-wieczorności. Stosunkowo mniej uwagi poświęca się zmianom, jakim podlega chronotyp wraz z dojrzewaniem oraz czynnikom psychospołecznym, które mogą sprzyjać kształtowaniu się preferencji określonego typu. Rozprawa doktorska pani mgr Kamili Zapałowicz doskonale wpisuje się w ową lukę, dostarczając cennych informacji odnośnie do wymienionych przeze mnie kwestii. Już ze względu na sam ten fakt Doktorantka zasługuje na uznanie. Pozytywny odbiór rozprawy dodatkowo wzmacniają dwie rzeczy – dbałość Autorki o detale (jednakowo w warstwie formalnej oraz treściowej), a także swoboda w posługiwaniu się zaawansowanymi metodami statystycznymi.

Rozprawa doktorska mgr Kamili Zapałowicz składa się z dwóch wyraźnie wyodrębnionych części – teoretycznej i empirycznej. Ta pierwsza skomponowana jest z sześciu rozdziałów, w których kolejno omawiane są następujące kwestie: rytmy dobowe w funkcjonowaniu człowieka, uwarunkowania i korelaty chronotypu, poranność-wieczorność u dzieci i młodzieży, uwarunkowania społeczne chronotypu u dzieci i młodzieży oraz

występujące w tej grupie zaburzenia emocjonalne. Ostatni w części teoretycznej, rozdział szósty, zawiera zestaw hipotez i pytań badawczych wraz z ich obszernym uzasadnieniem. Jak już zaznaczyłem powyżej, przy omawianiu kwestii teoretycznych oraz wyników badań dotyczących poruszanej w pracy problematyki, Autorkę cechuje niebywała wręcz precyzja i dokładność. Często, przy tak gęstym upakowaniu treściami, gubiona jest główna myśl pracy. Z taką sytuacją nie mamy jednak do czynienia w tym przypadku. Pani mgr Zapałowicz, choć dość wyczerpująco omawia poszczególne zagadnienia ani na chwilę nie traci z oczu przesłania badawczego – poszczególne wątki spaja zgrabny logiczny wywód. Na takiej samej z resztą zasadzie konstruowane są kolejne fragmenty uzasadniające poszczególne pytania i hipotezy badawcze.

Ponieważ recenzja rozpraw doktorskich powinna zawierać również aspekty krytyczne, zadość czyniąc temu wymogowi, chciałbym wskazać niektóre kwestie wprowadzenia teoretycznego, które mogą budzić wątpliwości. Po pierwsze, przy omawianiu badań głównie o charakterze korelacyjnym, nieco dyskusyjnym wydaje się wskazywanie roli niektórych czynników w „kształtowaniu się” chronotypu. Użycie takiego określenia zakłada przyczynowo-skutkowy charakter zależności, z czym nie mamy zazwyczaj do czynienia. Po drugie, kiedy Autorka omawia genetyczne uwarunkowania chronotypu (s. 36), najpierw przedstawia dane molekularne, potem zaś behawioralno-genetyczne. Przyjęty w literaturze przedmiotu sposób prezentacji treści dotyczących genetycznych korelatów jakiegoś zachowania uwzględnia najpierw informowanie o jego odziedziczalności, potem zaś o ewentualnych o danych molekularnych (czyli odwrotnie niż to zrobiła Autorka). No i wreszcie po trzecie, miejscami nie udało się Doktorantce uniknąć umieszczenia stwierdzeń o wątpliwych podstawach naukowych – jak na przykład na stronie 40, gdy opisując sposób myślenia osób porannych i wieczornych, wskazuje na różnice w przetwarzaniu „lewo- i prawopółkulowym”.

W części empirycznej pracy wyróżniono sześć rozdziałów. Autorka kolejno omawia: wyniki badania dotyczące relacji pomiędzy chronotypem a przebiegiem snu, depresyjnością i lękiem; wyniki badania dotyczące relacji pomiędzy postawami rodzicielskimi i preferencjami dobowymi rodziców a chronotypem dzieci; wyniki badania dotyczące relacji pomiędzy funkcjonowaniem społecznym a chronotypem dzieci oraz wyniki badania dotyczące relacji między osobowością, dobrostanem psychicznym a chronotypem. Rozdział dziesiąty poświęcony jest próbie stworzenia modelu dotyczącego preferencji dobowych dzieci i młodzieży, a rozdział dwunasty – ogólnej dyskusji wszystkich uzyskanych wyników. Wszystkie opisane w rozprawie badania zostały zaplanowane,

wykonane i opisane z niezwykłą starannością. Autorka zadbała o wszystkie aspekty przeprowadzonych procedur – zarówno od strony etycznej, jak i metodologiczno-statystycznej. Wszystkie przeprowadzone analizy charakteryzuje dokładność i przestrzeganie standardów ich wykonywania. Na szczególne wyróżnienie zasługuje próba aplikacji teorii zbiorów przybliżonych przy opracowaniu modelu relacji między chronotypem dzieci i młodzieży a wiekiem, płcią i czynnikami psychospołecznymi. Chociaż w całości część empiryczną recenzowanej rozprawy cechuje przestrzeganie wysokich standardów, to są pewne kwestie, które mogą budzić niedosyt bądź też wpływać na interpretację danych uzyskanych w badaniach. Najważniejszą z nich jest w mojej opinii sięgnięcie przez Autorkę do pomiaru stylów wychowawczych i postaw rodzicielskich w sytuacji, gdy dostępne dane literaturowe wskazują, że czynniki pozagenetyczne wyjaśniające zmienność w zakresie chronotypu należą do grupy czynników środowiska specyficznego. Wskazuje z resztą na to sama Autorka przy omawianiu danych behawioralno-genetycznych. Tradycyjnie, z perspektywy genetyki zachowania, tak zwane style wychowawcze umieszcza się w grupie czynników środowiska wspólnego. Próbę powoływania się na te dane przy uzasadnianiu konieczności podjęcia badań nad relacją preferencji dobowych dzieci i stylami wychowawczymi rodziców jest chybiona. Nie dziwi mnie w większości brak istotnych zależności między zmiennymi, te zaś które zaobserwowano, traktowałbym w kategorii artefaktu. Bliższe identyfikacji rzeczywistych czynników środowiskowych powiązanych z chronotypem jest użycie przez Autorkę kwestionariusza „Moja Rodzina”. To właśnie ten sposób zbierania informacji (na co z resztą zwraca uwagę sama Autorka), poprzez odwołanie się do spostrzegania przez pryzmat jednostki wpływów środowiska, definicyjne zbliżony jest do tego, co określane jest jako środowisko specyficzne.

Kolejna moja uwaga krytyczna dotycząca części empirycznej ma charakter ogólny. Lektura tych części rozprawy, które poświęcone są omówieniu i dyskusji badań z wykorzystaniem metody analizy skupień oraz aplikacji teorii zbiorów przybliżonych pozostawia pewien niedosyt. Oczekiwałbym od Autorki próby wyciągnięcia ogólniejszych wniosków czy wytłumaczenia pewnych danych lub chociaż, jeżeli to jest niemożliwe, napisania o tym, że istniejący stan wiedzy na to nie pozwala. Dotyczy to na przykład rezultatów analiz opisanych w rozdziale dziewiątym – na przykład, co według Autorki, sprawia, że uczniowie najbardziej poranni byli spostrzegani przez nauczycieli jako również najbardziej aroganccy. To jest jeden z ciekawych i intrygujących wyników, których mgr Zapałowicz w ogóle nie tłumaczy.

Podsumowując, chociaż przedstawiona mi do recenzji rozprawa doktorska ma kilka mankamentów, to w żaden sposób nie odbijają się one na mojej entuzjastycznej ocenie jej całości. Autorka podjęła się realizacji ciekawego i ważnego poznawczo tematu odnoszącego się do czynników związanych z chronotypem dzieci i młodzieży. Tak jak zaznaczyłem powyżej, rozprawa mgr Zapałowicz ma miejscami charakter pionierski. Opisane w niej rezultaty otwierają pole do dalszych dociekań na temat kształtowania się chronotypu i roli, jaką odgrywa on w zachowaniu człowieka.

Przedstawiona do oceny rozprawa doktorska spełnia moim zdaniem wszystkie warunki określone w art. 13 Ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. z 2014 r. poz. 1852 oraz z 2015 r. poz. 249 i 1767). Biorąc pod uwagę, wartość merytoryczną ocenianej pracy z przekonaniem wnioskuję o dopuszczenie Pani mgr Kamili Zapałowicz do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Warszawa, 28 listopada 2019 r.

Wojciech Dragam